

quables. L'auteur a pu enregistrer sur bandes du magnétophone un assez grand nombre des chansons nuptiales. Le matériel sur les coutumes matrimoniales complète en partie, ce qui a été publié jusqu'à ce jour ou ce qui se trouve dans des manuscrits au Centre de Recherches du folklore Hellénique de l'Académie d'Athènes, déposé par des collectionneurs amateurs. Egalement est remarquable et le matériel qui concerne à l'enfant, la mort, le droit populaire, la magie, l'astrologie, la météorologie, la divination, la médecine populaire, les métiers populaires (vie agricole, pastorale etc.) et le culte. De ce dernier, l'auteur mentionne le gâteau de Noël qu'on prépare pour le berger (πισικὸς) et qu'on nomme «Κόλιανδα». Une autre coutume est celle du Premier de l'an. A l'aube de cette fête les enfants qui ont préparé du soir de la veille l'arbre (une branche de pin ou de cyprès) et qui l'on décoré avec des images ou des cartes postales et des fruits de la saison vont faire la tournée des maisons. Un des enfants tient l'arbre, va en avant et frappe la porte. Les femmes ouvrent la porte et les enfants chantent les calendes.

L'auteur mentionne également et autres coutumes, comme par exemple les offrandes des bergers à l'église pendant le jour de la fête de Ζωοδόχου Πηγῆς (1er Vendredi après Pâques); les coups avec des branches de cornouiller le 1er Mars; des travestis du Carnaval; la coutume de sauter le feu etc. En général, conclu l'auteur, la vie à Pogonion conserve encore des éléments traditionnels en assez grand nombre.

Γ'.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΘΗΡΑΝ ΚΑΙ ΑΝΑΦΗΝ

(3 ΙΟΥΛ. - 1 ΑΥΓ. 1965)

ΥΠΟ ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ΚΕΕΛ) καὶ κατόπιν τῆς ὑπ' ἀρ. 51564/27-7-65 ἐντολῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετέβην τὸν Ἰούλιον τοῦ 1965 εἰς τὰς νήσους Θήραν καὶ Ἀνάφην πρὸς μελέτην τοῦ κατὰ παράδοσιν ἐνταῦθα λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ συλλογὴν σχετικῆς πρὸς αὐτὸν λαογραφικῆς ὕλης.

Ἐν Θήρᾳ διέτριψα περὶ τὰς εἴκοσιν ἡμέρας, τῆς δραστηριότητός μου περιορισθείσης κατ' ἀνάγκην εἰς τίνα μόνον χωρία τῆς νήσου. Κατὰ τὰς ὑπολοίπους

δέκα ημέρας εἰργάσθη ἐν τῇ Ἀνάφῃ, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει εἷς καὶ μόνον συνοικισμὸς, φέρον, ὡς συνήθως συμβαίνει μὲ τὰς πρωτευούσας τῶν νήσων, τὸ ὄνομα Ἀνάφη καὶ ἀριθμῶν περὶ τὰς 450 ψυχάς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι νῆσοι διαφέρουν ἀπὸ ἀπόψεως συστάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπομένως καὶ ἀσχολιῶν τῶν κατοίκων.

Ἡ Ἀνάφη βραχέως καὶ ἄγονος εἶναι βασικῶς γεωργικὴ καὶ κτηνοτροφικὴ, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι μικραὶ ἰδίαι νῆσοι τῶν Κυκλάδων. Ἀλλὰ τόσον ἡ γεωργία ὅσον καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐνταῦθα εἶναι ὑποτυπώδεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀδυνατοῦν νὰ παράσχουν τὰ μέσα διαβιώσεως εἰς τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων, οἵτινες, ὡς ἐλέχθη, εἶναι συγκεντρωμένοι εἰς ἓνα συνοικισμὸν. Τὸ γεγονός τοῦτο συντελεῖ εἰς τὸν προσωρινὸν ἢ καὶ μόνιμον ἐκπατρισμὸν τῶν ἀναζητούντων ἀλλαγοῦ ἐργασίαν. Ἡ νῆσος λόγῳ τῆς ἀπομονώσεώς της ἔχει μέχρι τοῦδε πολλάκις καταστῆ τόπος διαμονῆς πολιτικῶν ἢ ἄλλων ἐξορίστων.

Διάφορον ὄψιν οὐχὶ μόνον τῆς τῆς Ἀνάφης ἀλλὰ καὶ ἐκείνης τῶν ἄλλων νήσων τῶν Κυκλάδων συλλήβδην παρουσιάζει ἡ Θήρα, ἡ γνωστὴ πανελληνίως ὡς Σαντορίνη. Αὕτη εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἄνυδρος, τῶν κατοίκων ὑδρονομένων μόνον ἐξ ὀμβροδεξαμενῶν. Λόγῳ ὅμως τῆς γνωστῆς ὑφαιστειογενοῦς συστάσεώς της εἶναι πλουσία εἰς ἐκμεταλλεύσιμα ὑλικά μὲ πρῶτον τούτων τὴν γνωστὴν θηραϊκὴν γῆν, εὐρύτατα χρησιμοποιουμένην, ἰδίαι παλαιότερον, εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν οἰκοδομικὴν.

Ἡ ἀμπελοργία καὶ τοματοκαλλιέργεια ἔχουν ἐνταῦθα ὑψηλὴν ἀπόδοσιν, προσπορίζουσαι σημαντικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη εἰς τοὺς καλλιεργητάς. Οἱ οἶνοι τῆς νήσου εἶναι περίφημοι, λίαν γνωστὸς δὲ τυγχάνει καὶ ὁ ἐκ τῆς ἀνύδρου τομάτας πολτός, ἡ βιομηχανικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὁποίου γίνεται ἐπὶ τόπου εἰς εἰδικὰ πρὸς τοῦτο ἐργοστάσια.

Χωρὶα τῆς Θήρας, εἰς τὰ ὁποῖα περιώρισα ἀναγκαίως τὴν ἀποστολὴν μου, εἶναι κυρίως τὸ Ἐμπορεῖον, ἡ Ἐξω Γωνία καὶ ὁ Πύργος.

Ἐκ τῶν μνημονευθέντων χωριῶν τῶν δύο ὡς ἄνω νήσων συνεκέντρωσα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀποστολῆς μου ποικίλην λαογραφικὴν ὕλην, ἀναφερομένην εἰς τὸν ὑλικόν, τὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ λαοῦ. Αὕτη κατεγράφη εἰς χειρόγραφον ἐκ 347 σελίδων (σχῆμα 8ον μέγα), ὅπερ κατετέθη εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ΚΕΕΛ) ὑπ' ἀρ. 2957, περιλαμβάνει δὲ δημῶδεις παραδόσεις 64, παροιμίας 68, πολύστιχα ᾄσματα 85, δίστιχα 167, ἐπιγράμματα 13, αἰνίγματα 39, παραμύθια 7, μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονας συνηθείας, λατρευτικὰ ἔθιμα, μαντικὴν, τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν ἔθιμα, περιγραφὴν τῆς οἰκίας καὶ τῶν τροφῶν, γεωργικὸν βίον, λαϊκὸν δι-

καιον, δημόδη μετεωρολογίαν, παίγνια, εἰδήσεις περὶ τοῦ ἐνδύματος, τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως, ρίμας, θρησκευτικὰς διηγήσεις, ἀρχὰς παραμυθίων, ἀράς, χαιρετισμούς, ὄρκους, γλωσσοδέτας, παρωνύμια, τέλος δὲ ποιμενικὸν βίον, μελισσοκομίαν κ.ἄ. Προσέτι ἐπὶ ἑπτὰ ταινιῶν μαγνητοφώνου τύπου Vitoba, λειτουργοῦντος διὰ ξηρῶν στοιχείων, ἐπραγματοποίησα 61 ἠχογραφήσεις μουσικῆς δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ λαϊκῶν χορῶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι μέγιστον μέρος τοῦ ἐκ τῆς νήσου Θήρας ὑλικοῦ συνέλεξα εἰς τὸ χωρίον «Ἐξω Γωνία», καὶ τοῦτο διότι ὑπάρχει ἐνταῦθα γηροκομεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν εὖρει προστασίαν περὶ τοὺς 30 γέροντες καὶ γραιῖαι ἔξ ὄλων σχεδὸν τῶν χωρίων τῆς Θήρας. Τὸ φιλανθρωπικὸν τοῦτο ἴδρυμα ἐπεσκεπτόμη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καθημερινῶς, διότι τινὲς τῶν προβεβηκυῖας ἡλικίας τροφίμων του ἦσαν, ὡς εἶχον διαπιστώσει, σημαντικῆς ἀξίας πληροφορηταί¹.

Λαογραφικὴ ὕλη ἐκ Θήρας, πλὴν τῆς τῆδε κάκεισε εἰς περιοδικὰ καὶ ἄλλα ἔντυπα, ὑπάρχει συνειλεγμένη ἐν χειρογράφοις, ἅτινα ἀπόκεινται εἰς τὸ ΚΕΕΛ καὶ τὸ Κέντρον Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης (ἐφεξῆς: Ἱστ. Λεξ.) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τῶν χειρογράφων τοῦ δευτέρου Κέντρον ἢ ὕλη εἶναι κυρίως γλωσσική. Ὅτι ὁμοῦς ἀφορᾷ εἰς τὴν λαογραφίαν ἔχει ἀποδελτιωθῆ κατὰ μέγα μέρος καὶ εὑρηται κατατεταγμένον εἰς τὰ οἰκεία κυττάρια τοῦ ΚΕΕΛ².

¹ Πλὴν τῶν προθύμων πληροφορητῶν μου ἔξ ὄλων τῶν χωρίων τῆς νήσου πολλὰς χάριτας ὀφείλω εἰς τὴν πλήρη εὐγενῶν καὶ χριστιανικῶν αἰσθημάτων κ. Ἀσημίαν Ζώρζου, τὴν ἀδελφὴν τῆς Μαρ. Σαλιβέρου, τὸν αἰδ. ἐφημέριον Ἐξω Γωνίας, ὡς καὶ εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κοινότητος Ἀνάφης, οἵτινες συνέδραμον μεγάλως τὸ ἔργον μου.

² Τὰ χειρογράφα ταῦτα εἶναι :

α) ΚΕΕΛ, ἀρ. 421 (=Ἱστ. Λεξ. ἀρ. 24). Ἰωάνν. Ν. Κυριακοῦ, Θηραϊκὰ ἤτοι συλλογὴ ζώντων μνημείων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σχ. 4ον, σ. 165 (Θήρα Ἀμοργός, Τήνος, Κύθνος, Σῦρος).

β) ΚΕΕΛ, ἀρ. 424 (=Ἱστ. Λεξ. ἀρ. 24Α, 174). Τοῦ αὐτοῦ, Κυκλαδικὰ - Θηραϊκὰ, σχ. 2ον, σ. 145 (1889-1900-1914).

γ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 487 (=Ἱστ. Λεξ. ἀρ. 94). Γλωσσάριον ἐκ Θήρας, Καλύμνου, Κυκλάδων, Τήνου, σχ. 8ον, σ. 611.

δ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 506 (=Ἱστ. Λεξ. ἀρ. 122). Ἰωάνν. Ν. Κυριακοῦ, Θηραϊκὰ, σ. 225.

ε) ΚΕΕΛ, ἀρ. 587, σχ. 8ον, Ν. Πεταλᾶ, Παραμύθια, σ. 40.

ς') ΚΕΕΛ, ἀρ. 685 (=Ἱστ. Λεξ. ἀρ. 208). Ἰωάνν. Ν. Κυριακοῦ, Σύμμεικτος γλωσσικὴ ὕλη, ἰδιῶμα Θήρας καὶ ἄλλων νήσων, σχ. 4ον, σ. 55.

ζ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 730, σχ. 8ον, σ. 13 (περὶ Καλικαντζάρων ἐν Θήρῃ).

η) ΚΕΕΛ, ἀρ. 844, σχ. 4ον, σ. 15, παραμύθια, παραδόσεις, περιγραφή ἡθῶν καὶ ἐθίμων ἐν Οἴῃ, Θήρα 1888 (σὺλλ. Μ. Σ. Πυργιανοῦ).

Ἐξ ἐπισκοπήσεως τῆς ὑπ' ἐμοῦ συλλεχθείσης λαογραφικῆς ὕλης παρατηρῶ γενικῶς ὅτι ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῆς νήσου Θήρας δὲν παρουσιάζει βασικὰ διαφορὰς ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνον τῶν ἄλλων νήσων τοῦ συμπλέγματος τῶν Κυκλάδων. Μορφαὶ τοῦ λαϊκοῦ βίου, δημῶδεις δοξασίαι καὶ λαϊκαὶ γενικώτερον ἀντιλήψεις εὐρύτερον διαδεδομένα ἀπαντοῦν καὶ ἐνταῦθα. Ἐκεῖνο μόνον ὅπερ κατ' ἐξοχὴν προξενεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐπισκέπτην τῆς νήσου καὶ δὴ εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον νὰ ἐρευνήσῃ αὐτὴν λαογραφικῶς εἶναι ἡ μορφή τῆς λαϊκῆς οἰκίας ἐνίων χωρίων αὐτῆς. Ἐνταῦθα ἐπεκράτει παλαιότερον, διατηρεῖται δὲ μέχρι τοῦ νῦν, ὁ ὑπόσκαφος τύπος. Πρόκειται περὶ οἰκιῶν ἐσκαμμένων καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τὴν γῆν. Τοῦτο καθίσταται ἐφικτὸν ἐξ αἰτίας τῆς εἰδικῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους, διὸ καὶ τοιοῦτου εἴδους οἰκίας δὲν συναντᾶ τις εἰς ἄλλας νήσους.

Ἐξ ὅσων πληροφοριῶν κατώρθωσα νὰ συλλέξω ἐν συνδυασμῶ πάντοτε καὶ πρὸς τὴν ἐπιτόπιον ἔρευναν, τὴν ὁποῖαν διενήργησα, φαίνεται ὅτι αἱ οἰκίαι τοῦ τύπου τούτου ἦσαν παλαιότερον ἐξοχικαί, ἐξελιχθεῖσαι σὺν τῷ χρόνῳ εἰς κανονικάς. Αὗται ἀπετέλουν κυρίως εἰπεῖν ἀποθήκας γεωργικῶν προϊόντων, ἐκαλοῦντο δὲ *σπηλιές* ἢ *κατοικιές*¹ (εἰκ. 1). Ὁρῶσονται ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, μετὰ δὲ τὴν ἐντὸς αὐτῶν τοποθέτησιν τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων ἐφράσσοντο, ὡς φαίνεται, ἔμπροσθεν πρὸς ἀσφάλειαν. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἦσαν αὗται ἀπλᾶ ὀρυγμάτα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐνίστε ἐχρησίμευον καὶ ὡς πρόχειροι κατοικίαι εἰς τοὺς ἐργαζομένους εἰς τοὺς ἀγρούς, οἵτινες δὲν ἠδύναντο πολλάκις λόγῳ τῶν ἀσχολιῶν τῶν νὰ ἐπανέρχονται καθημερινῶς εἰς τὰ χωρία, ὡς εἰς τὸν Πύργον κ.ἄ. Ἡ στέγη τῶν ὀρυγμά-

θ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 1042, συλλογαὶ αἰνιγμάτων, σ. 147 (καὶ ἐκ διαφορῶν τόπων).

ι) ΚΕΕΛ, ἀρ. 1109γ, ἄσματα Κυκλάδων, σ. 29.

ια) ΚΕΕΛ, ἀρ. 1659, Γ. Ἀ. Μέγα, Συλλογὴ παραμυθιῶν ἐκ διαφορῶν τόπων.

ιβ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 1707 (ἐκ τοῦ Λαογρ. Φροντιστηρίου Γ. Ἀ. Μέγα), *Ἐναγγ. Ρούσσου*, Λαογρ. σημ. ἐκ Σύρου, Θήρας, Μυκόνου, λατρ. ἔθιμα Σύρου, Θήρας, τελευταῖ ἐν Θήρα, χωρικὰ περιπαίγματα Σύρου, Θήρας, σ. 14.

ιγ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 1861, *Μαργαρίτας Μάϊνα*, Πῶς γίνεται ὁ γάμος ἐν Θήρα.

ιδ) ΚΕΕΛ, ἀρ. 2081, σχ. 4ον, σ. 179 (συλλ. Ἐλευθερίου Ζάννου, 1954).

ιε) ΚΕΕΛ, ἀρ. 2203 (=Ἰστ. Λεξ. ἀρ. 547B), *Λημ. Ἰ. Γεωργακά*, Θηραϊκὰ γλωσσικά, μέρ. Β', Ἀθήναι 1934, σ. 328.

ις) ΚΕΕΛ, ἀρ. 2869, σχ. 4ον καὶ 8ον, σ. 66 (συλλ. ἐκ Θήρας καὶ Ἀμοργοῦ διὰ τῶν μαθητῶν γυμνασ. Θήρας).

ιζ) Ἰστ. Λεξ. ἀρ. 813 (συλλ. γλωσσ. ὕλης ἐκ Δονούσης, Ἀνάφης καὶ Ἀμοργοῦ ὑπὸ Σταύρου Μάνεση).

¹ Κατοικιές καλοῦνται καὶ αἱ ἐξοχικαὶ οἰκίαι τῆς Ἀνάφης, αἱ ὁποῖαι διαθέτουν στάβλον διὰ τὰ ζῶα καὶ ἀποθήκας διὰ τὴν ἐσοδεῖαν καὶ τὰ λοιπὰ χρειώδη (χφ. σ. 294, 296).

των τούτων ἦτο πάντοτε θολωτή. Ὁ θόλος κατεσκευάζετο τῇ βοηθείᾳ ξυλοτύπου ὅπου ὅμως τὸ ἔδαφος ἐπέτρεπε, καὶ ἄνευ αὐτοῦ, διότι ἡ κίσηρις τοῦ ἐξησφάλιζε τὴν ἀπαιτουμένην στερεότητα. Σημειωτέον ὅτι τοιαῦτα ὀρύγματα ἐγίνοντο ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε κίσηρις. Σὺν τῷ χρόνῳ κατεσκευάζον οἱ Θηραῖοι πλαγίως τοίχους λιθοκίστους, τοὺς ὁποίους ἐπέχριον μὲ πηλὸν ἐκ θηραϊκῆς γῆς. Ἐμπροσθεν ἐτοποθετήθη μετέπειτα εἴσοδος μετὰ θύρας καὶ παραθύρων. Ἐξελισσομένου πλέον

Εἰκ. 1. Ὑπόσκαφον κατασκευάσμα χρησιμοποιούμενον ὡς ἀποθήκη.

τοῦ ὀρύγματος εἰς κανονικὴν οἰκίαν παρέστη ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν καὶ ἄλλοι χώροι ἕνεκα τῶν ὑπαρχουσῶν καὶ διαρκῶς ἀυξανομένων ἀναγκῶν τῆς γεωργικῆς οἰκογενείας (εἰκ. 2). Ὁ κυρίως χώρος τῆς οἰκίας καλεῖται *σπίτι* ἢ *κάμαρα* εἶναι δὲ ὁ πλέον εὐρύχωρος. Παρὰ τὴν *κάμαραν* ταύτην ὀρύσσεται νέον δωμάτιον καλούμενον *σεντοκάμαρα*, πέρα δ' αὐτῆς ἄλλοι χώροι προοριζόμενοι διὰ τὴν ἐσοδείαν καλούμενοι *σώκελλα* ἢ *σώσπιτα* ἢ καὶ *σώλωντρα*. Παρὰ τὸ «σπίτι» καὶ εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τῆς ὅλης οἰκίας εὕρισκετο ἡ ἐστία, ἣτις ἦτο ἐφωδιασμένη μὲ καπνοδόχον, διὰ νὰ ἐξέρχεται ὁ καπνός. Ἦτο δηλ. καὶ αὕτη ὑπόσκαφος. Ὅτε ὅμως ἐξέλιπεν ὁ ἐκ τῶν πειρατῶν καὶ τῶν ἄλλων κακοποιῶν κίνδυνος καὶ ἡ οἰκία ἔφερε κανονικὴν πλέον θύραν εἰσόδου καὶ παράθυρα, ἣ ἐστία κατεσκευάζετο καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως οἰκίας. Ἐντὸς τῆς οἰκίας ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἔτι χώροι διὰ τὴν φύλαξιν τῶν σιτηρῶν. Πρόκειται περὶ ὀρυγμάτων ὑπὸ τὸ δάπεδον. Ἄτινα ἐκαλοῦντο *βοῦβες*. Αὗται ἔχουν ὀρυχθῆ καὶ εἰς τοὺς τοίχους. Ἡ εἴσοδος αὐτῶν ἐκλείετο δι' ἑνὸς «ντουλαπιού». Ἐνίοτε τὰ κατασκευάσματα

ταῦτα ἐκαλύπτοντο διὰ χώματος μετὰ τὴν εἰς αὐτὰ τοποθέτησιν τῶν προϊόντων.

Αἱ οἰκίαι αὗται παρέχουν μέχρι τοῦ νῦν εὐχάριστον διαμονὴν εἰς τοὺς χωρικούς, διότι κατὰ μὲν τὸ θέρος εἶναι δροσεραί, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα σχετικῶς θερ-

Εἰκ. 2. Ὑπόσκαφος οἰκία.

μαί. Σήμερον βεβαίως ἔχουν ἐνίοτε κτισθῆ ἔμπροσθεν τῶν παλαιῶν ὑποσκάφων δωματίων καὶ ἄλλοι χώροι, ἀλλὰ κλπ. (χφ. σ. 182-183).

Ὁ τύπος οὗτος τῆς οἰκίας ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὸν διενεργήσαντα κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνασκαφὰς ἐν Θήρᾳ καὶ ἀποκαλύψαντα τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πόλιν Hiller von Gärtringen. Οὗτος περιγράφει διὰ βραχέων τοιαύτας οἰκίας καὶ ἐπάγεται ὅτι τὸν τύπον αὐτῶν δὲν ἔχει συναντήσει ἄλλαχού¹.

Τὰ χωρία Ἐμπορεῖον καὶ Πύργος, τὰ ὁποῖα, ὡς ἀνεφέρθη, ἐπεσκέφθη, διαθέτουν λιθοκίστους οἰκίας. Τούτων ἡ κατασκευὴ ὡς καὶ ἄλλων χωρίων τῆς νήσου

¹ Hiller von Gärtringen, Thera, τόμ. Α', σ. 78 κέξ.

είναι διάφορος εκείνης τῶν ἄλλων νήσων ἐξ αἰτίας τῆς χρήσεως τοῦ θηραϊκοῦ κοιναμάτος¹. Δέον νὰ σημειωθῆ ἔτι ὅτι οἰκίαι μετὰ θολωτῆς στέγης εἶναι λίαν συνήθεις καὶ ἐν Ἀνάφῃ. Αὗται προτιμῶνται ἐνταῦθα ἐναντι τῶν ἐπιπεδοστέγων, διότι ὡς ἐπληροφορήθην, εἶναι περισσότερον δροσεραὶ κατὰ τὸ θέρος. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἐλλείπει ξύλων διὰ τὴν στέγασιν ἐπιπεδοστέγων οἰκιῶν οἱ Ἀναφαῖοι κατασκευάζουν τὰς οἰκίας θολωτὰς τῇ βοηθείᾳ πάντοτε ξυλοτύπου (χφ. 258).

Ἐκ τῶν δημοδῶν παραδόσεων, τὰς ὁποίας κατέγραψα, πολλαὶ παρουσιάζουν ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον. Τούτων ἄλλαι εἶναι τοπικαί, ἀπαντῶσαι δηλ. μόνον εἰς τὰς ἐν λόγῳ νήσους, ἄλλαι εἶναι γενικώτερον γνωσταί, παρουσιαζόμεναι ἐνταῦθα ὑπὸ παραλλαγῆς. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκει παράδοσις ἐκ Θήρας, ἀναφερομένη εἰς ἀπολίθωσιν καταστρεπτικοῦ διὰ τοὺς κατοίκους ὄφρεως. Οὗτος καλεῖται δημοδῶς Ἐχεντρα. «*Εἶναι σκαλισμένη στὸ βουνό. Αὐτὴ καιάστρεφε τὰ σπαρτὰ καὶ τὸν κόσμον καὶ τὴν μαρμάρωσε ἢ Παναγία*» (χφ. σ. 9). Πληροφορίας ἄλλας περὶ τῆς ἐνδιαφερούσης ταύτης παραδόσεως δὲν ἠδυνήθην νὰ εὔρω. Ἴσως ὁμως περαιτέρω ἔρευνα θὰ συμπληρώσῃ αὐτὴν καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα (πιθανῶς λατρευτικῆς ἀρχῆς). Ἀπολίθωσιν ἐπὶ βράχου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὄφρεως, ἐπιτεθέντος κατὰ ζεύγους νεονύμφων ἀναφέρει καὶ παράδοσις ἐκ Καλαμῶν².

Περὶ Νεραΐδων δοξασίαι ἀπαντοῦν καὶ ἐν Θήρᾳ εὐρέως διαδεδομένα. Αὐταὶ μεταξὺ ἄλλων παριστῶνται καὶ ὡς ὄνοσκελεῖς, «*τὰ πόδια τους εἶναι γαϊδουρινὰ*» (χφ. σ. 278). Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι γενικωτέρα. Μὲ πόδας ὄνου πιστεύεται ὅτι ἐμφανίζονται καὶ Καλικάντζαροι. Ὄνοσκελεῖς θεότητες ἀναφέρονται, ὡς γνωστόν, καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ, ὃ δὲ διάβολος κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐνομιζέτο ὡς ὄνοσκελῆς³. Εἰς τὰς περὶ αὐτῶν ἐν Θήρᾳ παραδόσεις αἱ Νεραΐδες παριστῶνται καὶ τίκτουςαι, προσκαλοῦσαι μάλιστα κοινὰς θνητὰς ὡς μαίας. Διακαῆς πόθος τῶν συζύγων αὐτῶν εἶναι νὰ ἀποκτήσουν ἄρρεν τέκνον. Πρὸς τοῦτο ὑπόσχονται εἰς τὰς μαίας ἀδρὰν ἀμοιβήν, ἐκτοξεύουν δὲ κατ' αὐτῶν φοβερὰς ἀπειλὰς ἐπὶ ἀντιθέτου. Αἱ μαῖαι ἔχουσαι τοῦτο ὑπ' ὄψει ἀπατοῦν αὐτὰς δι' ἐπικολλήσεως εἰς τὸ γεννώμενον θῆλυ κηρίνου ἀνδρικοῦ αἰδοίου (χφ. σ. 10, 278. Πρβλ. καὶ σ. 6, 11, 45 καὶ 47). Ἡ παράδοσις ἀπαντᾷ εὐρύτερον καὶ εἰς τὰς

¹ Ἴδὲ σχετικῶς *Constantin Chr. Papas*, *L'urbanisme et l'architecture populaire des îles Cyclades*, Paris 1957, σ. 141-150. Ἴδὲ καὶ σ. 66 καὶ 79.

² *N. Γ. Πολίτου*, *Παραδόσεις*, τόμ. Β', 1904, σ. 161, ἀρ. 295.

³ *N. Γ. Πολίτου*, *Νεοελληνικὴ μυθολογία*, μέρ. Α', 1871, σ. 92-93.

παρακειμένας νήσους Ἴον¹, Ἀμοργόν², περαιτέρω εἰς Κύθρον³ καὶ γενικώτερον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον⁴.

Εἰς ἄλλην παράδοσιν παριστῶνται αἱ ἀσθένειαι προσωποποιημένοι. Πρόκειται εἰδικώτερον περὶ τῆς νόσου *Εὐλογίας*, καλουμένης καὶ *εὐλογημένης*, περὶ ἧς πιστεύεται ὅτι προκαλεῖται ὑπὸ γυναικῶν. Αἱ γυναῖκες αὗται ἐνσκήψασαί ποτε εἰς τὸ χωρίον Ἐξω Γωνίαν, πρὶν ἢ εἰσελθῶν εἰς αὐτὸ ἀπεκρουσθήσαν ὑπὸ τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, προστάτου αὐτοῦ (χφ. σ. 48. Πρβλ. καὶ σελ. 154)⁵.

Φάντασμα ἐμφανιζόμενον κατὰ τὴν νύκτα καλεῖται *μεσανύχτης*. Οὗτος παρρουσιάζεται ὑπὸ μορφήν σχοινίου, ἀπατῶν οὕτω τὸν διερχόμενον ἐκ τοῦ τόπου ἔνθα εὐρίσκεται (χφ. σ. 47-48).

Τζοτζοβίγκηδες καλοῦνται οἱ πειρασμοί. Περὶ τούτων πιστεύεται ὅτι προκαλοῦν τὸν ἀνεμοστρόβιλον (χφ. σ. 27).

Ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περὶ τῆς Παναγίας τῆς Καλαμιωτίσσης ἐν Ἀνάφῃ, (εἰκ. 3) σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου, ἔνθα κατ' ἔτος τελεῖται λαμπρὰ πανήγυρις, εἰς ἣν συρρέουν προσκυνηταὶ καὶ ἐκ τῶν πέριξ νήσων⁶. Ἡ προσωνομία τῆς Παναγίας «Καλαμιώτισσα» προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς εὐρέσεως τῆς εἰκόνης ἀνηρητημένης ἐπὶ καλάμου εἰς τόπον ἔνθα ἡ Παναγία ἐπεθύμει νὰ κτισθῇ ὁ ναὸς τῆς. Προστίθεται ὅτι αὕτη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς μετέφερεν ἐνταῦθα τὰ ἐργαλεῖα τῶν εἰς ἄλλον τόπον οἰκοδομούντων τὸν ναὸν τῆς ἐργατῶν (χφ. σ. 251 καὶ 309 κέξ.)⁷.

Συναφεῖς παραδόσεις εἶναι γνωσταὶ γενικώτερον ὡς λ.χ. ἡ περὶ τῆς ἐν τῇ νήσῳ Ἴφ Παναγίας τῆς Κορημιωτίσσης⁸. Ἐκ τοῦ λόγου ὅτι φέρονται εἰς τὸν

¹ Θεοδ. Κ. Ὁθωναίου, Ἡ νήσος Ἴος, Ἀθῆναι 1938, σ. 124.

² ΚΕΕΛ, ἀρ. 2764, σ. 156-157. Πρβλ. καὶ σ. 155.

³ Ἀντ. Βάλληνα, Κυθνιακά, Ἐρμούπολις Σύρου 1882, σ. 123.

⁴ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 478-483, ἀρ. 794-797. Ἴδὲ καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, εἰς Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. ΙΓ'-ΙΔ' (1960-61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 383-384.

⁵ Περὶ προσωποποιίας τῶν νόσων Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. Γ', 1931, σ. 79 κ.έξ. Εἰδικώτερον περὶ τῆς Εὐλογίας, σ. 89-90. Περὶ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, θεωρουμένου γενικώτερον προστάτου κατὰ τῆς πανώλους καὶ διώκτου αὐτῆς ἰδὲ προχείρως Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταὶ καὶ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1963, σ. 89.

⁶ Περὶ τούτου Π. Γ. Ζερλέντου, Τὸ ἐν τῇ νήσῳ Ἀνάφῃ Πατριαρχικὸν Σταυροπηγιακὸν μοναστήριον Παναγίας τῆς Καλαμιωτίσσης, Δ.Ι.Ε.Ε. τόμ. 7 (1910-18), σ. 489-497.

⁷ Ἴδὲ καὶ Π. Γ. Ζερλέντην, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 30.

⁸ Ἴδὲ Θεοδ. Κ. Ὁθωναίου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 30.

λαὸν παρόμοιοι πρὸς τὴν τῆς Παναγίας τῆς Καλαμιωτίσσης διηγήσεις, ὁ Π. Γ. Ζερλέντης ὑποστηρίζει ὅτι καὶ ἡ περὶ αὐτῆς διήγησις ἀνήκει εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον αὐτῶν, ὅτι δ' αὕτη ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ τόπου Καλάμι, ἔνθα ὁ ναὸς τῆς¹.

² Ἄλλαι διηγήσεις εἶναι γνωσταὶ ἐν Ἐνάφῃ, αἱ περὶ γεροντοκτονίας, ἀναφέ-

Εἰκ. 3. Ἡ μονὴ Παναγίας τῆς Καλαμιωτίσσης.

ρουνται περὶ παλαιότερον ἔθιμον κατακηρμίνσεως ἢ γενικώτερον φόνου τῶν γερόντων καὶ τῆς αἰτίας, δι' ἣν ἐξέλιπε τὸ ἔθιμον (χφ. σ. 246-247 καὶ 266-267)².

Οἱ Σαραντάπηχοι ἀναφέρονται ὡς φόβητρα μᾶλλον ἐν Θήρᾳ. «*Λέγανε, αὐτὸ τὸ μέρος ἔχει Καλικάντζαροι, τὸ ἄλλο Γιαλλοῦδες, στὸ ἄλλο ὑπάρχουν Σαραντάπηχοι, καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ πλησιάζουνε στὰ μέρη αὐτά, γιὰ νὰ κάνουν λαθρεμπόριο*» (χφ. σ. 153 - 154)³.

³ Ἐκ τῶν ἔθιμων γενικώτερον ἀναφέρω τὰς λαμβανούσας παλαιότερον χώραν ἐν Θήρᾳ δημοτελεῖς θυσίας ὡς καὶ τὸ ἔθιμον τῆς παρασκευῆς εἰδικῶν ἐδεσμάτων

¹ Ἐνθ' ἄνωτ.

² Ἴδὲ περὶ τῶν διηγήσεων τούτων τὸν διεθνῆ κατάλογον παραμυθιακῶν θεμάτων τῶν ΑαTh ἀρ. 980Α καὶ 981.

³ Σαραντάπηχοι γίγαντες ἀναφέρονται ἐν Κρήτῃ (ἰδὲ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ βυζαντινοῖς καὶ νεωτέρους Ἕλλησι, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 97 κέξ.) καὶ ἐν Ρόδῳ (ἰδὲ Ἀναστ. Γ. Βρόντη, Ροδιακά, 1939, σ. 45-46).

κατά διαφόρους έορτάς καὶ πανηγύρεις (χφ. σ. 17, 53, 65, 152 καὶ 179), τὴν καϋσιν τοῦ Ἑβραίου ἐν Θήρᾳ καὶ Ἀνάφῃ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (χφ. σ. 57 καὶ 307), τὴν ἀφήν πυρῶν κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κληδόνου, αἱ ὁποῖαι καλοῦνται *φωταρίδες* (χφ. σ. 61), τὸ ἔθιμον ἐν Ἀνάφῃ τῶν κατὰ τὸ Πάσχα αἰωρῶν (χφ. σ. 306), μαντείας αὐτόθι μὲ ἀρμυροπίτταρο (χφ. σ. 305)¹ κ. ἄ.

Ἐν Θήρᾳ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ Λαζάρου κατεσκευάζον τὸν «Λάζαρον». «Ἐκάνανε ἓνα στρογγυλὸ ἀπὸ βεργὶ πὸν βάζουν στὰ βαρέλια. Ἐβάζανε γύρω γύρω ἄλισμαρὶ (δεντρολίβανο) καὶ ἔβάνανε ἓνα ξύλο πάλι μὲ ἄλισμαρὶ. Κατόπι ἔκάνανε μέσα ἓνα σταυρὸ γύρω πάλι μὲ ἄλισμαρὶ. Αὐτὸ τὸ ἔχόνανε στὴ γῆ, τὸ κοντάρι, καὶ ἀνάβανε ἓνα λύχνο μὲ λάδι καὶ τὸν ἀνάβανε κάθε βράδυ ὅλη τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα» (χφ. σ. 54 - 55). Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι βεβαίως εὐρύτητα διαδεδομένον². Ἄγνωστον ἀλλαχόθεν, τοῦλάχιστον εἰς ἐμὲ, εἶναι τὸ ἀναφερόμενον στήσιμον τοῦ Λαζάρου εἰς τὴν γῆν καὶ τὸ ἄναμμα τῆς λυχνίας καθ' ἑκάστην ἑσπέραν τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος.

R É S U M É

**Mission folklorique aux îles Thera et Anafi
du 11 juillet au 1 août 1965**

par Steph. D. Imellos

L'auteur publie les résultats des recherches qu'il a effectué pendant sa mission folklorique dans les îles de Cyclades Thera (aux villages Emporion, Pyrgos, Exo Ghonià) et Anafi. Après un bref exposé sur la situation de ces îles du point de vue économique, culturel etc. l'auteur commente le matériel qu'il a noté dans un manuscrit de 347 pages et la musique de 61 chansons et danses populaires qu'il a enregistré sur des bandes de magnetophone.

¹ Ἀρμυροπιττάρη καλεῖται ἐν Ἱῶ (Θεοδ. Κ. Ὁθωναίου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 124). Τὸ ἔθιμον διαδεδομένον πολλαχοῦ (ἰδὲ σχετικῶς Ν. Γ. Πολίτου, Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὄνειρων περὶ γάμου, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 109 - 113).

² Ἰδὲ προχείρως Δ. Β. Οἰκονομίδην, ἐν Θρησκ. καὶ Ἠθικ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 8, 1966, σσ. 63-67, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

Examinant la forme de l'habitation populaire de Thera il remarque que celle-ci est construite dans les villages: Exo Ghonià, Emporion et autres sous la surface du sol. Cela est possible par la conformation géologique du sol, qui est composé de pierre ponce provenant du volcan de l'île. Au début ces excavations servaient simplement comme dépôt des produits agricoles mais sous la pression de la vie contemporaine elles ont évolué vers une forme plus complèxe (voir p. 228-230).

Dans l'île d'Anafi on peut voir des habitations ayant au toit une voute en pierres. Cette forme de construction a été imposée par le manque du bois nécessaire pour l'édification des toits de surface plane.

Parmi les légendes recueillies, l'auteur mentionne comme intéressante, celle de la vipère petrifiée par la Vierge, parce qu'elle détruisait les récoltes (voir p. 231). Également sont largement propagées sous diverses variantes les légendes concernant les fées (Néraigides). Dans certaines variantes elles sont présentées avec des pieds d'âne, étant ainsi confondues avec d'autres esprits démoniaques (voir p. 231-232).

Une légende locale concernant les maladies, comme dans d'autres lieux de la Grèce, représente celles-ci sous l'aspect d'une femme. Lorsqu'elles essayent d'entrer dans un village (de Thera) elles sont empêchées et pourchassées par la Ste Vierge et St Charalambos (voir p. 232).

Parmi les récits religieux, il cite celui de la Vierge «Kalamiotissa» de l'île d'Anafi, dont l'icône transportait les outils des maçons à l'endroit où elle désirait qu'on lui érige son église (voir p. 232-233).

Enfin, l'auteur mentionne aussi d'autres coutumes comme celui de Lazare. La veille de sa fête on prépare une statue à son effigie sur laquelle on pose une lanterne qu'on allume chaque soir durant toute la semaine Sainte (voir p. 234).